

अहिराणी लोकसाहित्यातील ग्राम्यता परिहार म्हणी

प्राचार्य डॉ. वैशाली सूर्यकांत रोकडे,

कला,वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, सोनई,

ता.नेवासा, जि. अहमदनगर-414105

संपर्क-9730928210

अभिरांची बोलीभाषा म्हणजे 'अहिराणी' भिल्ल जमातीच्या लोकांची बोलीभाषापेक्षा वेगळी असली तरी खानदेशातील भिल्लानाच पूर्वी आभीर असे म्हटले जात असे. इ.स.150 ते 200 या काळात अहिराणी भाषीक या प्रदेशात भिल्ल आणि गौंड जमातीच्या लोकांची वस्ती होती. असा अंदाज व्यक्त केला जातो. या प्रांतात अनेक बोलीभाषा बोलल्या जातात. उदा:बंजारा, पावरा, आदिवासी, भिल्ली, गुर्जर, अहिराणी इत्यादी, त्यामुळे अहिराणीला प्रमुख बोली संबोधता येईल. ना.गो. कालेलकर शौरसेनीशी कसा संबंध आहे ते पुढीलप्रमाणे विशद करतात.

“खानदेशीचा गाभा वेगळा असून ती शौरसेनीला अधिक जवळ आहे. परंतु शौरसेनी हे कालदृष्ट्या आधीच आणि महाराष्ट्री हे नंतरचे रूप आहे. असे स्पष्टपणे दिसते. या दोन बोली एकाच वेळी वेगळ्या प्रदेशात वापरल्या जात होत्या असे म्हणण्याला काहीच आधार नाही. तेव्हा त्यांच्यापासून वेगळ्या भाषा निर्माण झाल्या असे विधान करणे बरोबर ठरणार नाही. “1 कालेलकरांच्या या मताच्या अगदी विरुद्ध बाजूने कै. बि. का. राजवाडे म्हणता-

“महाराष्ट्री लोप पावल्यावर शके 150 ते 400 पर्यंत ज्या अपभ्रष्ट भाषा प्रचारात होत्या त्या काळीच अहिराणी बोलीचा उगम झाला. दोन्ही भाषांच्या मधून (महाराष्ट्री +अर्धमागधी) इ.स. 250 मध्ये अहिराणी भाषेचा जन्म झाला असावा असे एक मत आहे.”2

गुजरातची जशी गुजराथी, आसामची जशी आसामी, बंगालची बंगाली, तसेच अहिरांची 'अहिराणी' साधारणपणे नंदूरबार या भागात शहादे, तळोदा, नंदूरबार, दोंडाईचा, नवापूर, अक्कलकुवा या भागात बोलली जाणारी ही भाषा 'नंदूरबारी आहे.' या भाषेत गुजराथी भाषेच्या लकवी दिसून येतात.

“खानदेशातील भिल्लानाच पूर्वी अमिर असे म्हटले जात असे. या अभिरांची बोलीभाषा म्हणजे अहिराणी-अहिराणी होय.”3 असे मत डॉ. पगारे म.सू. यांनी 'अहिराणी म्हाणीतील समाजभाषा' या पुस्तकात मांडले आहे.

खानदेशावर राज्य करणारी भिल्ल जमाती आपला आर्थिक विकास, बोलीभाषा विकास, इतर जाती समूहाच्या हातात सोपवून पहाडा पहाडात दऱ्याखोऱ्यात, शेता-मळ्यात, दारिद्र्याचे जीवन जगत आहे. या भिल्लांची बोली, संस्कृतीच्या विविध वाटा-वळनांनी लोकसाहित्याच्या प्रांतात आपले अस्तित्व प्रकटवित आहे. अहिराणी बोलणाऱ्या, अहिराणी समाजाच्या विविध भावछटा, अर्थछटा, संस्कृतीदर्शन, लोककला, लोकगीते, लोकम्हणींच्या, माध्यमातून घडते आहे.

अहिराणी लोकसाहित्याचे संकलन-संशोधन हे लोकसाहित्य काळाच्या ओघात गडप होण्याअगोदर संकलित ठेवणे गरजेचे आहे. त्यामुळे अहिराणी लोकसाहित्याचे संकलन काही प्रमाणात होत आहे. नेमक्या संशोधनाचा अभाव मात्र अद्यापही आहे. त्यामुळे अहिराणी लोकसाहित्यात अहिराणी लोकसंस्कृतीचे एकूण स्वरूपाचे दर्शन घडणे-घडविणे संशोधनाचे नवे रूप होऊ शकेल.

अहिराणी म्हणी हा समाजजीवनातील महत्वाचा प्रकार आहे. म्हण म्हणजे निव्वळ वाच्यार्थाने 'म्हणणे' नव्हे, तर विशिष्ट प्रकारचा अर्थ रूढ करण्याची सत्यान्वेषी प्रक्रिया होय! समाजजीवनात म्हणींना अतिशय महत्वाचे स्थान आहे. जगातल्या बहुतेक भाषांमध्ये म्हणी वापरल्या जातात.

लोकम्हणी

विविध विषयावरील अहिराणीतील लोकम्हणीचा अभ्यास करतांना अहिराणी भाषेतील अनेक पैलू येतात. म्हणींचे वर्गीकरण खालीलप्रमाणे करता येईल.

- 1) कौटुंबिक विषयावरील अहिराणी म्हणी.
- 2) समजाचिंतनपर अहिराणी म्हणी.
- 3) टोमणा मारणाऱ्या अहिराणी म्हणी.
- 4) ग्राम्यता परिहार झालेल्या अहिराणी म्हणी.
- 5) विनोदावर आधारीत अहिराणी म्हणी.

वरीलप्रमाणे विविध विषयांवर अहिराणी म्हणींचे संकलन झाले आहे. म्हणीमध्ये सण-उत्सव, देव-देवता, नाते-संबंध, घर-दार, जमीन-जुमला, रूसवे-फुगवे अशा प्रकारचे अनेक विषय येतांना दिसतात.

भिल्ल आदिवासी जमातीतील ग्राम्यता परिहार अहिराणी म्हणी.

बोली भाषेत अनेक भिल्ल शब्द उच्चारण्यात येतात. हे शब्द ऐकणाऱ्याला अशिल्ल, आंगळवाणे वाटतात. परंतू अहिराणी भाषेतील उच्चारणाचा अस्सल जोरकसपणा घेऊन येतात. तेव्हा त्यांना 'ग्राम्यता परिहार' अर्थाच्या दृष्टीने झालेले शब्द म्हटले जाते. ग्राम्यता परिहार झालेले शब्द म्हणीमधून दिसून येतात.

रंग झाया फिका नि कोन लिये मुका

म्हणीचा वाच्यार्थ- रंग फिका झाल्यावर कोणीही मुका घेत नाही.

एखादी व्यक्ती किंवा गोष्ट दीर्घ काळानंतर महत्वाची रहात नाही. त्यावेळी त्या व्यक्तिकडे कोणीही जात नाही. अशा आशयाची ही म्हण आहे.

प्रत्यक्षात जेव्हा एखादी स्त्री म्हातारी होते त्यावेळी तिचे सौंदर्य कमी झालेले असते. तेव्हा कामसक्त पुरुष तिच्या सौंदर्यावर भाळून चुंबन घेऊ शकत नाही. या मूळातील संदर्भाचा उल्लेख समाजात वेगवेगळ्या ठिकाणी वापरला जातो. वरील म्हणीत मुका हा शब्द अशिल्ल आहे.

रोजच्या व्यवहारामध्ये उच्चरणात मुका हा शब्द टाळावा असा संस्कृतीतील संस्कारांचा निर्देश असतो. परंतु म्हणीमध्ये या शब्दांचे अस्तित्व इतके मिसळले आहे की त्यांच्या अशिललतेकडे लक्ष न जाता शब्दांच्या अर्थातील गाभ्याकडे लक्ष जाते आणि महत्व पटते.

2) सुजेना साजे अंधारामा निजे

व्याख्यार्थ – सुजत नाहीत तरी देखिल अंधारात झोपतो.

एखाद्या आश्चर्यकारक गोष्टींची उत्सुकता हौस एकादया व्यक्तिला असते. परंतु एखाद्या व्यक्तिला पुरेसा आस्वाद घेता येत नाही. संभोग करतांना इंद्रियांना सूज येईपर्यंत आस्वादानाची क्रिया या म्हणीचा वाच्यार्थातील केंद्रवर्ती अर्थांमध्ये आहे. तथापि ही संपूर्ण म्हण समागम व्यवहारात कामक्रियेव्यतिरिक्त सर्रास वापरली जाते. म्हणूनच म्हणीचा समाजभषेत ग्राम्यता परिहार झालेला दिसतो. 'सुजे साजे निजे' 'जे' या व्यंजनाने यमक साधलेला आहे.

3) आईबाईनी दिधी भर उठ वं धयडी नवरा कर

व्याख्यार्थ – आईबाईने सांगितल्यावरून म्हातारीने नवरा केला.

एखाद्या कामाची कुवत नसतांना उगीचच काही लोकांच्या सांगण्यामुळे कुवतीबाहेरचे काम एखादी व्यक्त करायला लागली की तेव्हा या म्हणीचा वापर केला जातो. म्हातारपणी लग्न करणे म्हणजे एक प्रकारे थट्टाच म्हातारपणात कामभावनेचे विरेचन झालेले असते. म्हातारीच्या नवऱ्यासाठी अन्याय ठरेल. येथे भर आणि कर असा यमक साधला आहे.

4) तोंड करे बाता अन् गांड खाये लाथा

व्याख्यार्थ – तोंडाच्या बडबडीमुळे गांडीवर लाथा बसतात.

विक्षिप्त आणि अनावश्यक बडबड करणाऱ्या व्यक्तिसाठी हया म्हणीचा वापर केला जातो. एखाद्याचे विनाकारण बडबडणे इतरांना त्रासदायक ठरू लागले तर त्याचे परिणाम शिक्षेच्या रूपाने भोगावेच लागतात. मतितार्थातून विविध प्रसंगी या म्हणीचा वापर केला जातो. 'तोंड' आणि 'गांड' या शब्दांचा यमक 'ड' या व्यंजनासहित अनुनासिक पध्दतीने साधलेला आहे. त्याचप्रमाणे बाता आणि लाथा यांच्यातही यमक साधलेला दिसतो.

या म्हणीतील 'गांड' हा शब्द स्वतंत्र न येता त्याचा ग्राम्यता परिहार होतो.

5) भाकर देखो काट दखिनी, बाई देखो व्हट दखिनी

व्याख्यार्थ – अंगनावरून घर ओळखावे. काटावरून भाकर ओळखावी आणि ओटावरून बाईचे सौंदर्य ओळखावे.

सौंदर्य, स्वच्छता आणि दर्जेदारपणा पाहण्याच्या दृष्टीने उपदेशात्मक पातळीवर ही म्हण वापरली जातांना दिसते. अंगनावरून घरातील स्वच्छता कळते. भाकरीच्या काटावरून भाकरीचा म्हणजे स्वयंपाकाचा दर्जा कळतो आणि ओटाच्या निरीक्षणावरून स्त्रीसौंदर्य कळते असा आशय असलेली म्हण निरीक्षण शक्तीला आवाहन देणारी ठरते. यातील 'बाई देखो वट दखिनी' हे

वाक्य अशिलल अर्थ निर्माण करणारे असले तरी एकूणच म्हणीचा दृष्टीने त्याचा ग्राम्यता परिहार झालेला आहे. 'काठ' आणि 'वठ ' या शब्दामुळे लय साधलेली आहे.

संदर्भ:

- 1) कालेलकर, ना.गो. 'भाषा : इतिहास आणि भूगोल .' पृ.92, 93 मौज प्रकाशन, मुंबई 1985.
- 2) पाटील कृष्णा, 'अहिराणी लोकसाहित्य दर्शन खंड 2' नातीगोती पृ.58 महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ, 1990 20 ऑक्टोबर
- 3) डॉ. पगारे म.सू. 'अहिराणी म्हणीतील समाजभाषा ' पृ.19, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.2002